

Jessica L. Tracy, Richard W. Robins, June Price Tangney (red.), *The self-conscious emotions: Theory and research*, New York: The Guilford Press 2007, ss. 493

Kiedy w 1995 r. ukazała się książka *Self-conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment, and pride* pod redakcją June Price Tangney i Kurta W. Fischera, profesor Joseph J. Campos z Uniwersytetu Kalifornijskiego w Berkeley zauważył we Wstępie, że zamiarem autorów była nie tylko prezentacja ówczesnych osiągnięć w dziedzinie psychologii wstydu, poczucia winy, zażenowania i dumy, ale przede wszystkim promocja refleksji teoretycznej i poszukiwań empirycznych w zakresie tych i pozostałych, nieczęsto badanych emocji samoświadomościowych (*self-conscious emotions*). Dwanaście lat później, dzięki edytorskiemu wysiłkowi Jessici L. Tracy, Richarda W. Robinsa i June Price Tangney, przy współpracy z wydawnictwem The Guilford Press, pojawiła się na psychologicznym rynku książkowym kolejna, długo oczekiwana pozycja dotycząca emocji samoświadomościowych, zatytułowana *The self-conscious emotions: Theory and research*.

Jak sam tytuł wskazuje, publikacja traktuje o emocjach odwołujących się do świadomości samego siebie i jest zrealizowana w kontekście teoretycznych oraz empirycznych analiz. Już pierwsze spojrzenie na tytuł, listę współautorów i spis treści dostarcza Czytelnikowi kilka istotnych informacji: (1) mamy do czynienia ze studium naukowym, na które składają się prace opisujące nie tylko tradycyjny „kwartet samoświadomościowy” (wstyd, wina, zażenowanie i duma), ale także artykuły podejmujące tematykę innych, mniej znanych emocji z tej grupy (szacunek, upokorzenie, pycha); (2) w urzeczywistnieniu projektu uczestniczyło ponad czterdziestu psychologów amerykańskich, kanadyjskich, brytyjskich i holenderskich, prezentujących najnowsze wyniki swoich rozwiązań teoretycznych, metodologicznych i empirycznych; (3) wśród wymienionych nazwisk pojawiają się nie tylko te należące do wybitnych ekspertów, znanych choćby z wcześniejszej publikacji *Self-conscious emotions... (1995)* lub wydanej przez Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne *Psychologii emocji (2005)*, ale także nowe, co świadczy o dynamicznym rozwoju obiecującej dziedziny, jaką jest psychologia emocji samoświadomościowych.

Materiał treściowy zorganizowano wokół sześciu części tematycznych podzielonych na rozdziały. W pierwszym bloku przedstawione są artykuły o poznawczych, społecznych i neuronalnych mechanizmach stojących u podstaw emocji samoświadomościowych, zwanych także uwewnętrznionymi. Zróznicowanie wymienionych podejść odpowiada różnorodności poziomów analizy, stosowanych przez psychologów w pracach nad emocjami. I tak, Jessica L. Tracy i Richard W. Robins, przyjmując założenie o kognitywnych fundamentach emocji samoświadomościowych, proponują model wyjaśniający proces ich powstawania w nawiązaniu do dynamik atrybucji przyczynowych i oceny poznawczej. June Price Tangney, Jeffrey Stuewig i Debra J. Mashek zwracają uwagę na kompleksowość wstydu, winy, zażenowania i dumy i omawiają je w kontekście moralnych implikacji, jakie mają te emocje w życiu społecznym. Mark R. Leary zgłębia problematykę emocji samoświadomościowych, rozstrzygając o ich specyfice, w stosunku do innych emocji,

na podstawie trzech istotnych wyznaczników: (1) umiejętności autorefleksji, (2) wnioskowania o sobie na podstawie rzeczywistego lub wymagowanego osądu innych ludzi co do własnej osoby oraz (3) oceny siebie i swoich zachowań w relacji do zinterioryzowanego zbioru zasad lub norm moralnych. Jennifer S. Beer otwiera dyskusję dotyczącą znaczącego zaangażowania niektórych układów mózgowych w generowaniu emocji samoświadomościowych, podkreślając szczególną rolę czołowych i skroniowych obszarów w wywoływaniu zażenowania i poczucia winy. Tara L. Gruenewald, Sally S. Dickerson i Margaret E. Kemeny tłumaczą przeżywanie wstydu w ramach opracowanej przez siebie teorii „ochrony Ja społecznego” (*the social self preservation theory*), wskazując, że warunkami usposabiającymi do odczuwania tej emocji są sytuacje zagrażające społecznemu wymiarowi Ja jednostki.

Druga część książki rozpoczyna serię artykułów, których zasadniczym przedmiotem analizy są rozwojowe aspekty emocji samoświadomościowych. Kristin Hansen Lagattuta i Ross A. Thompson, odwołując się do rezultatów pochodzących z aktualnych badań empirycznych, nie tylko potwierdzają stosunkowo późny chronologicznie moment pojawiania się tych emocji u dzieci (na przełomie 2. i 3. roku życia), ale również wskazują na ewentualne przyczyny różnic indywidualnych w ich odczuwaniu spowodowanych temperamentem, stylem przywiązania i doświadczeniem kulturowym. Daniel Hart i M. Kyle Matsuba rozwijają relatywnie nową tematykę, związaną z występowaniem dumy i tak zwanej niepokromionej pychy (*hubris*), czyli „dumy wygórowanej”. O ile duma, według uzyskanych przez autorów wyników eksploracyjnych, wydaje się emocją pozytywnie wpływającą na podejmowanie działań prospołecznych typu wolontariat i innych form altruistycznego wsparcia, o tyle pycha osłabia przejawy życzliwych zachowań wobec innych osób. Wśród wielu istotnych problemów Michael Lewis rozwija myśl o związkach pomiędzy występowaniem psychopatologii a emocjami samoświadomościowymi. Jak wynika z badań przeprowadzonych przez autora, przeżycie w dzieciństwie wydarzeń o charakterze traumatycznym wpływa na sposób odczuwania emocji wstydu i dumy, a w późniejszym okresie może także prowadzić do powstawania problemów behawioralnych.

Trzecia część stanowi przegląd artykułów dotyczących miejsca kultury w doświadczaniu i wyrażaniu emocji samoświadomościowych. Jennifer L. Goetz i Dacher Keltner, integrując podejście ewolucyjne z ujęciem kulturowym, reprezentują pogląd o wzajemnej komplementarności obu stanowisk, tym samym poddając w wątpliwość zasadność dotychczasowej dychotomicznej dyskusji na temat przewagi uniwersalności emocji (wynikającej z biologicznych założeń ewolucjonistów) nad ich specyfiką (związaną z socjalizującym nastawieniem kulturoznawców) lub przeciwnie, wyższości tego, co różni, nad tym, co łączy. Z kolei Daniel M. T. Fessler dokonuje interesującej analizy ewolucyjnych i kulturowych aspektów wstydu w relacji do zachowań rywalizacyjnych i kooperacyjnych oraz do strategii kontroli społecznej. Autor stoi na stanowisku, że z jednej strony wstyd sprzyja przystosowaniu jednostki do norm obyczajowych, co w konsekwencji rozwija międzyludzkie współdziałanie, a z drugiej strony może być (nad)używany w życiu publicznym jako mechanizm sankcjonujący i ograniczający. Robin S. Edelstein i Phillip R. Shaver opisują emocje samoświadomościowe z perspektywy psycholingwistycznej, opierając swe poszukiwania na leksykalnych badaniach wstydu, winy, zażenowania

i dumy. Jak wskazują rezultaty ich dociekań, dalszy postęp w domenie studiów nad wymienionymi emocjami wymaga większego doprecyzowania semantycznego odpowiadających im pojęć, zwłaszcza w angielskojęzycznej literaturze przedmiotu. Brak uściślonej terminologii prowadzi bowiem do chaosu i utrudnia porównywalność i wiarygodność wyników. Ying Wong i Jeanne Tsai proponują natomiast refleksję nad doznawaniem wstydu i winy w zależności od kontekstu kulturowego. Według autorów, w społecznościach lansujących indywidualistyczną wizję Ja (*independent self*) zarówno emocjom wstydu, jak i winy przypisuje się bardziej negatywną konotację aniżeli w kulturach charakteryzujących się wspólnotowym spojrzeniem na Ja (*interdependent self*), w których obie emocje mają bardziej pozytywny wydźwięk. Ostatni artykuł z serii kulturowych wpływów na emocje przedstawiają Jin Li i Kurt W. Fischer, dedykując swoją pracę nieczęsto wymienianej i jeszcze rzadziej badanej emocji samoświadomościowej, jaką jest szacunek (*respect*). Jak wynika z osiągniętych wniosków, popartych amerykańsko-chińskimi badaniami, szacunek może przyjmować wymiar powinnościowy (*ought-respect*) i wymiar afektywny (*affect-respect*), potwierdzając tym samym, że jest on emocją związaną nie tylko z aspektem moralności i poważania dla prawa, ale wynika także z relacji międzyosobowych opartych na estymie dla jakości „innego od Ja” (*other self*).

Czwartą część książki, stanowiącą cykl kilku minimonografii traktujących o wybranych emocjach samoświadomościowych, rozpoczyna artykuł Rowlanda S. Millera poświęcony zażenowaniu oraz jego adaptacyjnej lub dysfunkcyjnej roli w życiu człowieka. Autor, nawiązując przez analogię do przystosowawczej i „pomniejszającej” funkcji samo-refleksji, wyjaśnia, iż zażenowanie może być przeżywane zarówno jako emocja prowadząca do pozytywnych modyfikacji własnych zachowań, jak i przynosząca efekty w postaci reakcji nieprzystosowawczych. Na uwagę zasługuje również praca Jessici L. Tracy i Richarda W. Robinsa o psychologicznej naturze dumy. Choć – jak autorzy podkreślają – duma należy do rzadko badanych emocji samoświadomościowych, w odróżnieniu od wstydu i winy, cieszących się wśród naukowców największym zainteresowaniem, posiada ona zarówno personalny, jak i wspólnotowy potencjał rozwojowy. W praktyce oznacza to, iż autentyczna duma (*authentic pride*), w przeciwieństwie do pychy, a więc hubrystycznego dążenia do powiększenia własnej wartości, jest pozytywnie związana z właściwą samooceną i gotowością do działań prospołecznych. Paul Gilbert w obszerny i wnikliwy sposób prezentuje emocję wstydu, jej istotę i ewolucję, z punktu widzenia biopsychologicznego dokonując rozróżnienia pomiędzy wstydem zewnętrznym (*external shame*) i wewnętrznym (*internal shame*). Według tej koncepcji, w pierwszym przypadku wstyd wiąże się ze skupieniem uwagi na przesłaniach pochodzących od innych osób i zagrażających własnemu Ja, natomiast w drugim – z wrażliwością na obciążające komunikaty wywodzące się z własnego umysłu, co Gilbert metaforycznie określa mianem wyimaginowanej publiczności (*imaginary audience*). Kolejny artykuł, autorstwa Jeffa Elisona i Susan Harter, dotyczy upokorzenia (*humiliation*), czyli emocji, która uderza w samoocенę jednostki i niejednokrotnie prowadzi do podejmowania przez nią zachowań aspołecznych. Jak wynika z nielicznych analiz i badań, wyróżnikiem sytuacji, w których dochodzi do odczucia upokorzenia, jest zwykle bycie intencjonalnie poniżonym przez nieprzyjaźnie nastawionego kogoś innego w obecności osób trzecich. Serię czwartą zamyka praca Tamar J. Ferguson, Daniela Brugmana, Jennifer White i Heidi L. Eyre na temat wstydu

i poczucia winy, które autorzy określają mianem moralnego poręczyciela (*moral warrant*). Dzięki bowiem przeżywaniu tych emocji osoby mają okazję nie tylko ponownie zastanowić się nad przyczyną swoich „porażek” w świetle wyznawanych wartości, ale przede wszystkim modyfikować to, co stoi u ich podłoża i w ten sposób dbać o integralność własnego Ja.

Piątą część książki skupia uwagę Czytelnika na roli emocji samoświadomościowych w kontekście szeroko pojętych relacji międzypersonalnych, grupowych, etnicznych, a nawet międzynarodowych. Brian Lickel, Toni Schmader i Marija Spanovic, odstępując od tradycyjnej analizy polegającej na pomiarze emocji pojawiających się u osoby na skutek jej własnych działań, proponują nowy kierunek badań. Polega on na mierzeniu reakcji emocjonalnych, powstałych u jednostki w następstwie obserwowanych przez nią niewłaściwych zachowań innych osób (*others' wrongdoings*), zarówno należących do własnej grupy społecznej, jak i tych spoza jej kręgu. Jeffrey Stuewig i June Price Tangney podejmują problematykę wykorzystania wiedzy o emocjach wstydu i winy w podejmowaniu działań o charakterze prewencyjnym oraz interwencyjnym, zwłaszcza wobec negatywnych zjawisk społecznych, takich jak agresja, przestępczość czy narkomania. Tomi-Ann Roberts i Jamie L. Goldenberg opisują emocje samoświadomościowe w odniesieniu do oryginalnej tematyki związanej z pojęciem estetyki *versus* kategorii nieatrakcyjności ludzkiego ciała. Rezultaty przedstawione przez autorów potwierdzają wpływ obrazu i doświadczenia własnej fizyczności na przeżywanie pozytywnych (*duma*) i negatywnych emocji (*wstyd*, *zażenowanie*, *wstręt do samego siebie*). Jennifer K. Bosson i Jennifer L. Prewitt-Freilino, opierając swe poszukiwania empiryczne na bazie modelu teoretycznego złożonego z poniżej wymienionych zmiennych, poszukują związków między emocjami samoświadomościowymi a samooceną, atrybucjami i ukrytym typem osobowości narcystycznej (*covert narcissism*). Sesję piątą kończy Thomas J. Scheff, wnosząc do dyskusji psychospołeczny głos w sprawie udziału różnych emocji w rozwoju „niekontrolowanego” nacjonalizmu (*runaway nationalism*). Przywołując wydarzenia, które boleśnie wpisały się w historię współczesnego świata (konflikt zbrojny na Bałkanach, atak na World Trade Center, wojna w Iraku itp.), autor twierdzi, że zbiorowe formy przemocy, oparte na identyfikacji ze „swoim i znanym”, przy jednoczesnej pogardzie dla tego, co „nie moje i obce”, mają swoje korzenie nie tylko w wyznawanej ideologii, lecz także w emocjach, zwłaszcza nie uznanym i nie przepracowanym przez jednostkę/jednostki wstydzie (*unacknowledged shame*).

Treścią ostatniej części książki jest artykuł Richarda W. Robinsa, Erika E. Nofhle'a i Jessici L. Tracy, będący wyczerpującym i zapewne jedynym, zebrany w jednej pozycji, przekrojem metod służących do pomiaru głównych emocji samoświadomościowych. Rozdział ten, stanowiący unikatowe i oryginalne „psychometryczne *vademecum*”, wymienia szereg technik samoopisowych (z czego większość dotyczy oceny emocji wstydu i poczucia winy), wyszczególnia kilka metod do badania niewerbalnych wskaźników zażenowania, dumy i wstydu oraz przytacza pozycje bibliograficzne mogące stanowić punkt odniesienia dla pracowników nauki zainteresowanych wykorzystaniem metod do własnych badań.

Zaprezentowany przegląd wszystkich artykułów składających się na książkę *The self-conscious emotions*, sumaryczny z uwagi na objętość książki i różnorodność tematyczną,

jest wyłącznie „słowem wstępnym”, informującym polskich Czytelników o najnowszych kierunkach badań w światowej psychologii emocji samoświadomościowych. I choć w samej książce wciąż można dopatrzeć się pewnych dysproporcji między liczbą teorii – na temat: (1) mniej przyjemnych i „kłopotliwych” emocji, parafrazując Zbigniewa Zaleskiego, a bardziej ubogacających i szlachetnych (zwyczajowo już – na niekorzyść tych ostatnich) oraz (2) przeżywania emocji samoświadomościowych w kulturach indywidualistycznych – a ich rozumieniem i odczuwaniem w społeczeństwach spoza kręgów zachodnich (i tutaj znów drugie miejsce należy do „Reszty Świata”), to jednak pozycja ta jest nie tylko bezcennym uzupełnieniem rodzimej literatury fachowej o emocjach bazujących na świadomości siebie, ale stanowi staranne, rzetelne, i – co ważne – zajmujące kompendium wiedzy na ich temat.

Małgorzata Szcześniak
Katedra Psychologii Emocji i Motywacji KUL

Małgorzata Opoczyńska, *Dialog „Innych” albo inne monologi. Przypisy do psychoterapii*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2007, ss. 236

O poszukiwaniu drugiego człowieka, o możliwości spotkania go, o rzeczywistości samotności każdego z nas, o drodze, na której można ją przewycięzać – te i wiele innych kwestii porusza w swojej książce *Dialog „Innych” albo inne monologi. Przypisy do psychoterapii* Małgorzata Opoczyńska. Jak wyznaje autorka, zebrane teksty są efektem jej wieloletniej pracy psychoterapeutycznej i nieustannie towarzyszącej tej pracy oraz – jak sądzę – życiu, refleksji nad tym, co dokonuje się w spotkaniu dwóch osób. Używając określeń zaczerpniętych z filozofii dialogu, autorka podąża śladem *Innego*, szuka go z niepokojem, ale zarazem z nadzieją, że spotkanie przyniesie zachwyt i oczekiwaną radość.

Książka Opoczyńskiej składa się z ośmiu rozdziałów, poprzedzonych wstępem i uwieńczonych zakończeniem. Kolejność poszczególnych części jest starannie przemyślana, stopniowo i konsekwentnie doprowadza do zrozumienia przesłania całości. Autorka zaprasza Czytelnika na nieraz zawile, a przez to ciekawe i intrygujące drogi własnych poszukiwań. Z przytaczanych obficie myśli filozofów, psychologów, socjologów, językoznawców, a nawet twórców literatury pięknej czerpie zachętę do zastanawiania się nad istotą kontaktu z drugim człowiekiem i tego, co się może podczas tego kontaktu wydarzyć. Opoczyńska odchodzi od powszechnie utrwalonych sposobów myślenia, jak również podejmuje wnikliwą polemikę ze stanowiskami współczesnej, zwanej często postmodernistyczną, kultury. W rezultacie prowadzonego dyskursu pewnym poglądom przyznaje wartość i za nimi podąża, inne natomiast odrzuca z uwagi na ich zgubne następstwa.

Rozważania zawarte w książce mają swoje źródło przede wszystkim w doświadczeniu spotkania drugiego człowieka w procesie psychoterapii i odnoszą się głównie do tego